

Stanislav Soušedík

Svoboda a lidská práva

Stanislav Soušedík

Svoboda a lidská práva

JEJICH
PŘIROZENOPRÁVNÍ ZÁKLAD
ESEJ

VYŠEHRAĐ
2010

**Vznik tohoto díla byl podpořen
grantem GAAV č. IAA908280801**

PŘEDMLUVA	9
ÚVOD	11
<u>NÁBOŽENSKÉ ZDŮVODNĚNÍ LIDSKÝCH PRÁV</u>	17
Křesťanství	20
Buddhismus	25
Islám	25
Konfucianismus	27
Závěr	28
<u>FILOSOFICKÉ ZDŮVODNĚNÍ LIDSKÝCH PRÁV</u>	29
K DĚJINÁM PŘIROZENOPRÁVNÍCH TEORIÍ (PRVNÍ ČÁST)	33
Sofisté	33
Aristotelés	35
Stoikové	37
Tomáš Akvinský	40

SOUSTAVNÝ VÝKLAD PŘIROZENOPRÁVNÍ TEORIE	47
<i>Základní dobra</i>	48
<i>Námítka historického relativismu</i>	50
<i>Co znamená pojem „dobrý“</i>	52
<i>Pojem přirozenosti</i>	54
<i>Teoretický a praktický rozum</i>	60
<i>Přirozený zákon</i>	62
<i>Vlastnosti přirozeného zákona</i>	66
<i>Závaznost přirozeného zákona</i>	70
<i>Metafyzika přirozeného zákona</i>	73

K DĚJINÁM PŘIROZENOPRÁVNÍ TEORIE (DRUHÁ ČÁST)	81
--	----

Přirozenoprávní teorie v pozdní scholastice	81
<i>Tomášovi pokračovatelé</i>	82
<i>Voluntarismus</i>	83
<i>Přirozený zákon bez Boha</i>	85

Přirozenoprávní nauka v osvícenském pojetí – kontraktualismus	88
<i>Thomas Hobbes (1588–1679)</i>	89
<i>John Locke (1632–1704)</i>	95
<i>Immanuel Kant (1724–1804)</i>	99
<i>Začlenění osvícensky pojatých lidských práv do právní soustavy novověkých států</i>	104

Lidská práva od poloviny 19. století do současnosti	108
<i>Emancipační příběhy</i>	109
<i>Právní pozitivismus</i>	115
<i>Hans Kelsen (1881–1973)</i>	118
<i>Hartova nauka o právu jako souboru prvotních a druhotných pravidel</i>	120
<i>Diskursivní etika</i>	123
<i>Novotomismus a komunitarismus</i>	125

O lidských právech se za našich dob mluví velice často. To částečně zastírá tu skutečnost, že naše civilizace dnes nedisponuje žádným v širším měřítku akceptovaným myšlenkovým postupem, jak ideu lidských práv zdůvodnit. Tato skutečnost je znepokojivá, protože má dva povážlivé dopady: Jednak nedovedeme vysvětlit sami sobě – natož jiným! –, proč vůbec lidská práva respektovat. Za druhé nám pak chybí kritéria k posouzení, co lidské právo skutečně je, a co je jen dílčí zvláštností toho kterého civilizačního okruhu či dokonce pouhým svévolným požadavkem nějakého vlivného nátlakového uskupení.

To je situace, jež by nikoho, komu na lidských právech upřímně záleží, neměla nechat lhostejným. V preambuli k Listině základních práv a svobod, jež je součástí ústavního pořádku našeho státu, se mluví o „neporušitelnosti *přirozených práv* člověka“. To, že se lidská práva nazývají v ústavě „přirozenými“, není samozřejmě náhoda. Idea lidských práv vyrostla, jak známo, na půdě přirozenoprávní teorie, takže užití uvedené terminologie je pochopitelné. Mnohým dnes nicméně připadá zastaralé. Důvodem je, že kdysi všeobecně přijímaná přirozenoprávní teorie ztratila v evropsko-americké společnosti po polovině 19. století své vůdčí postavení a stojí dnes, ač stále má své stoupence, stranou hlavního proudu soudobého evropsko-amerického myšlení. Rovnocennou náhradu za ni převážně skepticky zaměřené

současné myšlení neposkytuje. A to je nepochybně jedním z hlavních důvodů, proč se dnes idea lidských práv ocitla ve stavu výše zmíněné argumentační nouze.

Pokusím se v této publikaci obhájit tezi, že vybřednout z tohoto stavu je možné v dnešní situaci pouze obnovou přirozenoprávní teorie. Tu však nelze uskutečnit bez předchozí obnovy metafyziky, v níž jediné lze přirozenoprávní teorii bezpečně ukotvit. Jsem přesvědčen, že pouze touto cestou lze upevnit dnes již silně otřesenou důvěru v lidská práva a vrátit tak našemu zápasu o jejich uznání onen typ hlubokého přesvědčení, bez něhož žádná idea nemá v dějinách naději na vítězství.

Přesvědčení o potřebě určité míry morálního respektu k lidské osobě se v nějakém stupni vyskytuje ve všech známých, historických i současných, kulturních okruzích. Zvláště velkého významu nabylo toto přesvědčení především ve společenském myšlení kulturního okruhu západního, evropsko-amerického. Zde se rozvinulo až do podoby požadavku respektování tzv. lidských práv. Lidská práva jsou co do své ideje chápána jako univerzálně platné normy společenského života předcházející pozitivnímu zákonodárství, jež je povinno je při formulaci všech konkrétních, „pozitivních“, zákonů respektovat. To, že jsou lidská práva normy co do své podstaty nepsané, naznačuje, že jsou to normy mravní a že se tedy jejich studiem zabývá filosofická disciplína, etika. Bývá zvykem dělit etiku na etiku individuální a sociální. Přijmeme-li toto dělení, náleží studium lidských práv jako její určitá část do oblasti sociální etiky.

To, že jsou lidská práva co do své podstaty normy nepsané, a to ne zvykové, nýbrž mravní, neznamená ovšem, že jejich výslovná formulace nemůže být začleněna do právní soustavy toho kterého státního útvaru. K výslovnému prohlášení lidských práv za státní zákony došlo poprvé na sklonku 18. století v americkém státu Virginii a krátce poté ve Francii. Pro rozšíření jejich právní kodifikace měla později velký význam Všeobecná

deklarace lidských práv, vyhlášená na půdě OSN v r. 1948. Tyto a početné další podobné právní dokumenty jsou sice pro dodržování lidských práv užitečné, přistupují nicméně k těmto právům jako jejich pouhá vnější stvrzení. Zabývá se jimi nejen etika, ale i právní věda. Právní věda se jimi zabývá, nakolik se stanou součástí pozitivního právního řádu toho kterého státního útvaru, etika zkoumá, jak dalece jsou pozitivní zákony, které vyjadřují podle mínění zákonodárce lidská práva, skutečně v souladu s jejich nepsanou mravní předlohou. Tak např. po vyhlášení Všeobecné deklarace v r. 1948 se časem ozvaly hlasy, vyjadřující pochyby, zda některé články Deklarace nevyjadřují místo skutečných, univerzálně platných lidských práv (náležejících člověku čistě na základě toho, že je člověk) některé pouze místně a dobově podmíněné požadavky specifické pro evropsko-americký kulturní okruh. Je tato námitka platná? Pokusíme-li se odpovědět, opouštíme již půdu právní vědy a zabýváme se určitým etickým problémem.

Právo v subjektivním smyslu chápeme obvykle jako určitý zvláštní typ nároku. Od běžných nároků se právo jednoho člověka liší tím, že mu odpovídá povinnost někoho jiného brát na toto právo ohled. Lidská práva má, jak řečeno, každý člověk a každý člověk má povinnost tato práva respektovat. Ale povinnost není v tomto případě přece jen tak všeobecná jako právo, protože jsou jedinci (děti, nemocní apod.), kteří jsou sice vesměs nositeli lidských práv, ale povinnosti je respektovat dočasně (děti), ale někdy i natrvalo (nevyléčitelně choromyslní) nemají.

Jednou z nejdůležitějších etických otázek souvisejících s lidskými právy je otázka jejich zdůvodnění: Proč vůbec máme lidská práva respektovat? Co nás k tomu zavazuje? Uvažujeme-li, proč se idea lidských práv přes svou univerzální povahu vyvinula tak výrazně právě v evropsko-americké kulturní oblasti, dospíváme pomocí srovnávání k závěru, že tomu tak bylo patrně z toho důvodu, že v tomto civilizačním okruhu byly k dispozici nejjasněji formulované a obsahově nejpřesvědčivější odpovědi na problém jejich zdůvodnění. Tyto odpovědi pocházely ze dvou zdrojů. *Jedním* byla křesťanská, na judaismus navazující náboženská tradice se svým vysokým hodnocením důstojnosti lidské osoby, *druhým* byla řecká filosofická tradice s myšlenkou, že mravní zákony plynou v nějakém smyslu z lidské přirozenosti a že tyto zákony mimo jiné stanoví, jaké má člověk na základě samotné této své přirozenosti vůči jiným lidem práva a povin-

nosti. Početným teoriím vybudovaným na této základní, původně řecké, myšlence říkáme *přirozenoprávní teorie*.

Námětem této knihy jsou lidská práva a problematika jejich morálního zdůvodnění. Jejich náboženským zdůvodněním, za něž lze považovat v naší kulturní oblasti křesťanství, v jiných pak morální učení ostatních světových náboženství (buddhismu, konfucianismu, islámu aj.), se budu zabývat, ač mu jinak přisuzuji prvořadou důležitost, pouze okrajově. Soustředím pozornost na zdůvodnění číře rozumové, o jakém lze uvažovat v rámci filosofie, v té její disciplíně, jíž se říká etika. Takové zdůvodnění se ovšem z povahy věci nemůže týkat výlučně lidských práv, nýbrž musí to být rozumové zdůvodnění širší oblasti mravních norem, v jejichž rámci tvoří lidská práva pouze určitou, byť důležitou část.

Lidská práva jsou aktuální téma.¹ Pozorujeme však, že ač se v dnešní době o těchto právech tolik mluví, chybí nám jejich obecně sdílené intersubjektivně a interkulturně přijatelné zdůvodnění. Lidská práva proto dnes jakoby visí ve vzduchu a není, co by je spolehlivě podpíralo. To vytváří situaci, kterou někteří autoři, když mluví o lidských právech, nazývají „krizí zdůvodnění“: požadují a formulují se stále nová a nová „lidská práva“. Protože však chybí jasná kritéria, proč něco lidským právem je, a něco nikoli, setkáváme se nejednou i s požadavky, jež jsou s původním smyslem těchto práv, jak je známe z jejich starší tradice, ve sporu. Někdy se zdá, že jediným kritériem pro rozpoznání lidského práva je v naší společnosti již jen skutečnost, že nějaký požadavek zvětšuje prostor mravně ničím neomezené lidské svobody hraničící v tomto případě až se svévolí. To je ovšem povážlivé a má to, bohužel, nepříznivé důsledky pro vážnost lidských práv. Idea lidských práv se totiž sice dosud ze setrvačnosti těší ve sdělovacích prostředcích, a tím i v širších kruzích veřejnosti, jisté popularitě a přízni, ale v odborných kruzích, jak se zdá, začíná být přijímána s rozpaky.² Totéž je možno říci

¹ Srov. M. Hrubec (ed.), *Interkulturní dialog o lidských právech. Západní, islámské a konfuciánské perspektivy*, Praha, Filosofia, 2008. Sborník obsahuje důležité příspěvky mezi nimi zejména úvodní studii editora, M. Hrubce.

² H. Maier, *Lidská práva – nárok na obecnou platnost a kulturní diferenciaci*, in: J. Hanuš (ed.), *Lidská práva. Nárok na obecnou platnost a kulturní diferenciaci*, Brno, 2001, s. 7–31.

i o stanovisku většiny těch, jimž je idea lidských práv blízká na základě jejich náboženského přesvědčení.³ Relativizace myšlenky lidských práv, k níž dochází, nemůže však oprávněnému úsilí o respektování skutečných lidských práv, a to všemi lidmi a na celém světě, prospívat.

Lze nastalou „krizi zdůvodnění“ nějak překonat? Věřící křesťan či vyznavač jiného velkého náboženství odpoví s přihlédnutím k mravnímu učení, které spojuje se svou vírou, zřejmě kladně a bude spojovat všeobecné uznání a respekt k lidských právům s všeobecným rozšířením víry, kterou vyznává. Autor této knihy je sám katolickým křesťanem, a proto sdílí také toto přesvědčení i na něm založenou naději. Ale misijní dílo postupuje svým tempem a nelze podle všeho očekávat, že by k náboženskému sjednocení lidstva došlo v dohledné době. Z této skutečnosti vychází známý projekt švýcarského teologa Hanse Künga⁴, podle něhož by měla velká náboženství přispět k nastolení světového míru a uznání lidských práv zdůrazněním svého víceméně společného mravního kodexu a oslabením důrazu na věroučný obsah, jímž se navzájem liší. Projekt preferující humanisticky pojatou etiku na úkor věrouky má však zřetelně osvícenský ráz a je svým relativistickým zabarvením pro mnohé věřící, křesťany a zejména muslimy, obtížně, případně zásadně, nepřijatelný. Je ostatně jasné, že náboženská víra může být dynamickou společenskou silou, jak by si to Küng přál, jen za podmínky, že je vyznávána s hlubokým přesvědčením. Právě takového typu přesvědčení by se však věřící podle Küngova projektu měli vzdát.

Zdá se, že spíše než náboženství by mohl lidi celého světa za našich dnů spojit jimi všemi sdílený nástroj k poznávání pravdy, totiž lidský rozum. Zmínil jsem se výše o přirozenoprávní teorii. Ta je antického původu a využívá tradičně pouze rozumové argumentace. Když se na sklonku starověku rozšířilo v naší kulturní oblasti křesťanství, převzali jeho intelektuální představitelé přirozenoprávní teorii a uchovali ji pro následující dobu. Někteří z nich – především Tomáš Akvinský – ji dokonce prohloubili, a to v takovém rozsahu, že jejich nauky šíří i hloubkou záběru daleko přesáhly skromné starověké podněty, z nichž vze-

³ S. Sousedík, „Idea lidských práv a její dvě verze“, in: *Teologické texty*, 18, 2007, č. 3, s. 132–134.

⁴ H. Küng, *Světový étos. Projekt*, (překl. K. Floss, B. Horyna), Archa, Zlín, 1992.

šly. Domyslíme-li přirozenoprávní teorii do konce, pozorujeme ovšem, že jsou v ní skrytě přítomny určité metafyzické předpoklady. S celkovým úpadkem metafyzického myšlení, k němuž došlo v průběhu rozvoje novověkého evropského myšlení, souvisí, že kdysi v evropském prostoru všeobecně akceptovaná přirozenoprávní teorie byla zhruba v polovině 19. století opuštěna a byla – a je dosud – nahrazována různými právně-filosofickými soustavami, které však zdůvodnění lidských práv nejsou s to poskytnout. Přirozenoprávní teorie ovšem nezanikla v novější době zcela. Jeden z jejích stoupenců, Heinrich Rommen, mluvil ve třicátých letech minulého století právem o „věčném návratu přirozeného práva“⁵. I v naší době má tato teorie určitý počet významných a všeobecně respektovaných zastánců (k dnes nejznámějším náleží John Finnis⁶). Také někteří představitelé dnešního tzv. komunitarismu jsou jí blízcí. A není jistě bez významu, že i představitelé katolické církve, od papeže Lva XIII. († 1903) až po nynějšího Benedikta XVI., se této teorie dovolávají a doporučují ji. Ale to nemění nic na tom, že přirozenoprávní nauka dnes zdaleka nenáleží k hlavnímu proudu soudobého evropsko-amerického myšlení.

Budu v této práci zastávat tezi, že přirozenoprávní teorie úspěšně vysvětluje skutečnosti, jichž se týká, a že je dnes jako taková vhodným prostředkem k náležitému zdůvodnění lidských práv a jejich obhajobě v interkulturním dialogu. Jádrem mé práce je výklad přirozenoprávní nauky, jenž je inspirován dílem Tomáše Akvinského. Nechce být historicky přesnou rekonstrukcí jeho teorie, nýbrž volnou úvahou, k níž dal myšlenkový odkaz tohoto myslitele pouze podnět. Zasadil jsem tento svůj výklad na jedné straně do líčení naukového vývoje, který Tomášovu vystoupení předcházela, na druhé strany do vylíčení vývoje po něm následujícího. Toto líčení není ovšem souvislé, omezil jsem se vždy jen na zběžnou charakteristiku několika myšlenkových směrů či myslitelů, jimž v tomto vývoji náležela podle mého mínění zvlášť zajímavá úloha. Ani zde jsem neusiloval o historickou přesnost, nýbrž spíš o to blíže osvětlit Tomášovo pojetí jeho srovnáním s jinými možnostmi řešení. O náboženském

⁵ H. Rommen, *Der ewige Wiederkehr des Naturrechtes*, Leipzig, 1936.

⁶ J. Finnis, *Natural Law and Natural Rights*, Oxford, 1980.

zdůvodnění lidských práv, jak vyplývá z předchozího, poskytují v tom, co následuje, jen velmi málo a nadto se toto týká převážně jen zdůvodnění poskytovaného křesťanstvím. Lituji, že mi nedostatek kompetence neumožnil říci více o přínosu jiných světových náboženství, hlavně islámu. Jedná se o úkol, kterého se ujmu, jak alespoň doufám, povolanejší.